

ПОДСТИЦАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА И ОСНИВАЊА СОЦИЈАЛНИХ ПРЕДУЗЕЋА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ИЗВЕШТАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Овај извештај састављен је у склопу програма OECD LEED под називом „Подстицање социјалног предузетништва и оснивања социјалних предузећа“. Тим који се састојао од чланова Секретаријата OECD LEED и екстерног стручњака боравио је у студијској посети Србији у фебруару/марту 2012. године с циљем да испита улогу социјалних предузећа, како стварну тако и потенцијалну, као и подршку која би се могла пружити социјалним предузећима ради унапређења њиховог потенцијалног учинка. Овај извештај у значајној мери се заснива на прелиминарном извештају који су припремили домаћи стручњаци, доступним статистичким подацима и материјалу прикупљеном током студијске посете, као и на истраживању спроведеном како пре, тако и после студијске посете.

*Извештај који је саставио Програм локалног економског развоја и запошљавања (LEED)
Организације за економску сарадњу и развој, у сарадњи са Тимом за социјално укључивање
и смањење сиромаштва (SIPRU) Владе Републике Србије*

Октобар 2012.¹

¹ По завршетку израде овог извештаја, предложени су и усвојени Закон о социјалном предузетништву и Закон о јавним набавкама, који стога нису анализирани у овом извештају.

РЕЗИМЕ

Следећа анализа шта је потребно да би се подржало социјално предузетништво у Србији заснива се на истраживачкој мисији тима OECD крајем фебруара 2012. године. Тим OECD разговарао је са широким спектром актера, укључујући високе званичнике владе, представнике нових и постојећих предузећа у сфери социјалне економије, представнике привреде, представнике академске заједнице, стручњаке и међународне донаторске заједнице; та мисија је обухватила и посету Новом Саду ради сагледавања регионалног контекста. Анализа јавне политике такође се ослања на велико и разнолико међународно искуство, не као на модел за спровођење, већ као на основу за поређење, како би се критички оценио постојећи оквир јавне политике у односу на постојеће специфичности контекста Србије. Опције у изради јавне политике и препоруке о томе понуђене су као основа за расправу и дискусију са кључним актерима који се баве даљим развојем социјалних предузећа и социјалног предузетништва у Србији.

Србија: привреда и друштво у транзицији

Србија је изашла из бурног периода своје историје и остварила важан напредак ка демократији и тржишној привреди. Нажалост, светска економска криза је донела нове проблеме везане за стагнацију, уз висок јавни и приватни дуг. Спроведене су бројне политичке, економске и институционалне реформе, али потребне су даље системске реформе, укључујући управне реформе, решавање проблема корупције у набавкама, даљу приватизацију, мере за јачање малих и средњих предузећа (МСП) и пољопривреде; те мере обухватају бољи приступ финансирању из банака и унапређење функционисања микрофинансирања, да би се отворала радна места и подржало предузетништво. Ово је важно, јер је стопа запослености ниска, посебно код младих, а постоје и различите групе које се суочавају са социјалном искљученошћу (међу којима су Роми, особе са инвалидитетом, избеглице и расељена лица), као и значајне регионалне разлике. Истовремено, ту је и обимна неформална економија. Зато је потребно да се свеобухватније приступи предузетништву и радној интеграцији. Посете Међународног монетарног фонда и програм реформи оријентисаних ка приступању ЕУ ће додатно повећати притисак за спровођење тих реформи.

Допринос социјалног предузетништва

Упркос неким културолошким баријерама у Србији, социјално предузетништво би могло значајно да допринесе друштву, што је и случај у многим другим државама Европе, путем радне интеграције ради запошљавања и социјалног укључивања, путем услуга социјалне заштите које би биле подстицајније за социјалну кохезију, путем руралног развоја и путем доприноса грађанском друштву у виду изградње поверења и социјалног капитала. Контекст социјалног предузетништва значајно је унапређен широким спектром институционалних реформи, али, упркос низу реформи прописа у Србији, једини законски признат облик социјалног предузећа јесте предузеће за

запошљавање особа са инвалидитетом, а сваки други облик организовања од значаја за социјално предузетништво (непрофитне организације, фондације и задруге) суочава се са извесним тешкоћама. До сада, могућности за социјално предузетништво су биле прилично ограничене: има неких иницијатива за радну интеграцију, пружају се неке услуге социјалне заштите, али у оквиру који омогућава веома ограничен приступ тржишту јавних набавки. То јасно указује на потенцијал социјалног предузетништва, али да би се овај сектор развио и био одрживији, треба радити више на остваривању тог потенцијала. Новонастале мреже за подршку социјалном предузетништву јесу слабе, али су и енергичне и способне и, уз извесну дозу усмерене подршке Владе, има добрих изгледа за будућност.

Подршка Владе могла би најделотворније да се усмери ка следећим областима: предуслови, инфраструктура, управљање јавном политиком, финансије, вештине и приступ тржиштима.

Предуслови

Када је реч о културолошким предусловима, део наслеђа из времена социјалистичке Југославије је и неповерење јавности у облике друштвене својине (као што наглашавају саговорници са студијске посете), које је онемогућило и прихватање признања нових облика социјалног предузетништва и изградњу капацитета непрофитних облика предузетништва, као и реформу других постојећих социјалних предузећа, посебно задруга. Ситуацију још погоршава став јавности који одражава високу зависност од државе упоредо са великим неповерењем у њу. Социјално предузетништво има велики потенцијал за решавање социјалних проблема у сталним условима строгих буџетских ограничења, уз истовремено јачање поверења у грађанско друштво, чиме би се превазишло то наслеђе неповерења и зависности од државе.

Став различитих институција према социјалном предузетништву могао би се побољшати. Уопштено посматрано, банке имају конзервативан приступ свим облицима МСП, укључујући социјална предузећа, и настоје да избегну ризик. И поред неких примера добре праксе, постоји доста простора за унапређење профила социјалног предузетништва у програмима друштвено одговорног пословања пружалаца финансијских услуга и других мултинационалних друштава која послују у Србији. То би обухватало много снажнију оријентацију *Стратегије развоја и промоције друштвено одговорног пословања у Републици Србији за период 2010–2015. године* ка социјалном предузетништву. То би могло да подразумева и много јаче наглашавање потребе да сва већа предузећа при ангажовању подизвођача, како за потребе јавних набавки, тако и на другим тржиштима, буду наклоњенија социјалним предузећима.

Има простора и за већу вертикалну и хоризонталну интеграцију политике државне управе, како би се обезбедило то да јавне услуге (укључујући подршку у пословању) и поступци набавки буду правични према социјалним предузећима и да их равноправно третирају. То би се могло појачати, на пример, комуникацијом са локалним званичницима и њиховом едукацијом о оквирима политике.

Присутна су и питања развоја културе предузетништва и самопомоћи (а, с тим у вези, има података да прописи о стечају нису подстицајни за преузимање предузетничких ризика). Иако су неки веома способни људи повезани са сектором нових социјалних предузећа, мреже подршке су и даље слабе и користило би им да ојачају везе са другим кључним институцијама попут

универзитета, истраживачких института и медија. Слично томе, иако су међународни донатори били важни у пружању подршке клими за социјално предузетништво, и даље постоје могућности ка којима би они усмерили своје активности, док програми ЕУ постају доступни Србији на путу ка чланству, а одређени програми ЕУ, као што су „Иницијатива за социјални бизнис“ и *Европска платформа за борбу против сиромаштва и социјалне искључености*, пружају снажну подршку социјалном предузетништву. Поред тога, неформална економија је обимна, посебно у одређеним секторима, а то умањује изгледе за развој социјалног предузетништва. Важно је осмислити мере да би се то питање решило, које би обухватале делотворнији систем регулативе и праћења.

Инфраструктура

Једини законски признати облик социјалног предузећа је тренутно предузеће за запошљавање особа са инвалидитетом. Међутим, чини се да би функционисање тих предузећа могло боље да се подстиче и уређује, а њихово финансирање преко Буџетског фонда, иако га уређује Влада, могло би да буде јасније. Задруге много трпе због свог социјалистичког наслеђа, а њихова реформа, коју је требало одавно спровести доношењем нових прописа (укључујући прописе о социјалним задругама), стално се одлаже. Стога, значајан потенцијал социјалних задруга који је виђен у многим другим европским државама нема институционалну подршку у Србији и мора да се ослања на *ad hoc* прилагођавање постојећих прописа о задругама. Невладине организације/удружења су други од најзаступљенијих облика организовања социјалног предузетништва у Европи, а у Србији имају ограничен потенцијал због потребе да се ближе уреди услов да делатност мора да буде „у вези“ (са циљевима удружења) и да се укину рестриктивни услови за дозвољену привредну делатност према којима она треба да буде „мањег обима“. У тим условима, чини се да и фондације имају одређене могућности као облик организовања социјалног предузетништва, али је и у овом случају потребно ближе дефинисати „делатности која је у вези са циљевима фондације“ како би се задовољио законски услов, као и дозвољени „обим делатности“, с обзиром да то мора да буде споредна делатност (Група 484, 2011). Дакле, оба наведена облика организовања могу да дозволе даљи развој социјалног предузетништва, под условом да се формулишу смернице за спровођење политике. Облик друштва са ограниченом одговорношћу је подложен злоупотреби од стране опортуниста, али модели унутрашњих аката¹ и строго регулисан знак социјалног предузетништва би омогућили плодотворан развој социјалног предузетништва у одређеној мери.

Социјално предузетништво се обично повезује са јавном политиком преко различитих владиних тела и министарстава, укључујући Министарство финансија и економије, надлежно за предузетништво уопште. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике надлежно је за предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом и за управљање Буџетским фондом. Та два министарства и Национална служба за запошљавање са Програмом јавних радоваⁱⁱ важни су за радну интеграцију. Осим тога, Министарство финансија пружа подршку НВО из прихода од игара на срећу; локалне самоуправе (уз административну подршку Центара за социјални рад) успостављају оквир за социјално предузетништво у области услуга социјалне заштите у локалној заједници, укључујући и тржишта за набавку нових услуга. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, заједно са Министарством финансија и економије, надлежно је за задруге, које имају потенцијал за сузбијање депривације у руралним подручјима путем руралног развоја, сеоског туризма итд. Стога је, из претходно изложених разлога, важно имати функцију међуминистарске координације у области социјалног предузетништва: у овој фази, таква нова

функција би могла да се налази у телима као што су Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (СИПРУ) и Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом (КСЦД). Има и различитих система подршке социјалним предузећима у пословању, укључујући програме обуке и приступ кредитима и субвенцијама за почетнике. Међутим, социјалним предузетницима није јасно да ли социјална предузећа имају потпун приступ истом систему подршке за МСП (која, у сваком случају, није добро развијена) или да ли постоји довољна подршка за почетнике и подршка у изградњи капацитета социјалним предузећима у целој земљи. Често систем јавних набавки за потребе различитих мера јавне политике, иако је важан, мора да буде допуњен јачом суштинском подршком и изградњом капацитета да би се обезбедила одрживост.

Међународни донатори, попут Програма Уједињених нација за развој (УНДП), Америчке агенције за међународни развој (УСАИД), Међународне организације рада (МОП), Међународне организације за миграције (ИОМ) и Британског савета, као и Владе бројних држава и ЕУ, дали су важан допринос сектору нових социјалних предузећа. Глобални договор УН помогао је у усмеравању активности друштвено одговорног пословања, у чему су се истакле неке банке, али јасно је да има потенцијала за више подршке упоредо са појавом и растом могућности за коришћење нових извора финансирања из ЕУ.

Глас овог сектора чује се преко динамичне, иако слабе, Коалиције за развој социјалног предузетништва, као и преко још једног сличног тела, Мреже социјалне економије Србије (SENS). Иако су организације које представљају традиционалну социјалну економију и даље углавном раздвојене, оне имају и потенцијал да, уз државне актере, подрже сектор социјалног предузетништва. Дакле, има простора за унапређење структура управе да би оснаживале сектор нових социјалних предузећа и да би се повезивале са успостављеном социјалном економијом и градиле њене капацитете.

Управљање јавном политиком

Да би политика социјалног предузетништва била добро усклађена са потребама сектора нових социјалних предузећа, потребно је да постоји добар систем консултација и заједничке израде јавне политике, што представља систем заједничког управљања јавном политиком. Предуслови за то су вертикално и хоризонтално интегрисани системи јавне политике који су транспарентни и којима се делотворно управља. Као што је констатовано у документу „Потребе Републике Србије за међународном помоћи“, који се односи на подршку одрживом социоекономском развоју и европским интеграцијама Републике Србије путем међународне развојне помоћи (Влада Републике Србије, 2011а), и у Стратегији за придруживање ЕУ, Србија још треба да ради да би постигла циљеве. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом представљају важне институционалне иновације којима се доприноси бољој вертикалној и хоризонталној интеграцији јавне политике, а упоредо са њима треба унапређивати управљање у сектору нових социјалних предузећа и њихових веза са успостављеном социјалном економијом.

Финансирање

Социјално предузетништво настоји да гради дух самопомоћи међу угроженим лицима и заједницама. Те заједнице, по дефиницији, немају много ресурса, тако да је неопходно развити

портфолио одговарајућих ресурса. Уопштено посматрано, банкарски систем је конзервативан и није склон ризику када је реч о МСП (укључујући социјална предузећа). Осим тога, микрофинансирање, које је изузетно важно за помоћ угроженима, веома је ограничено и прекомерно регулисано међународним стандардима, услед чињенице да је прекомерно зависно од банака. Слично томе, кредитне уније, финансијске задруге засноване на чланству, нису дозвољене у Србији. С друге стране, Буџетски фонд, јавни радови и приходи од игара на срећу су важни за обезбеђивање допунских извора финансирања поред банака, и могуће је да има простора за побољшање доступности, усмерења и обима тих средстава. Са приступањем ЕУ, доћи ће и различити програми ЕУ који ће, у извесној мери, надокнадити пад подршке међународних донатора. Међутим, ништа не може да замени свеобухватан оквир који подржава задовољење финансијских потреба социјалних предузетника током оснивања, развоја и раста њихових социјалних предузећа.

Вештине

За развој социјалног предузетништва, потребан је следећи спектар вештина:

- *Вештине социјалног укључивања* (и друге вештине везане за тај сектор, на пример, вештине везане за развој заједнице и услуге социјалне заштите). Ту спадају животне вештине, друштвене вештине и радне вештине које доприносе укључивању у свет рада. За то се користе неки од претходно поменутих извора финансирања и програма рада, али развој вештина је, уопштено посматрано, недовољно наглашен у програмима на тржишту рада у Србији.
- *Вештине предузетништва и менаџмента* (маркетинг и финансије, пословно планирање и развој, као и вештине везане за раст и ширење обима пословања). Ово је кључна област за социјалне предузетнике, пошто су пословне вештине пресудне за одрживост, посебно када је реч о маркетингу и финансијској контроли. У Србији постоји обука у тој области, али није на високом нивоу. Уместо тога, социјални предузетници се ослањају на: подршку за МСП и samozапослене, подршку међународних донаторских организација и све веће коришћење програма ЕУ. Иако је остварен изванредан напредак у пружању подршке обуци за предузетништво, путем система образовања и обуке би се могла пружити већа подршка обуци за социјално предузетништво.
- *Вештине везане за испуњавање нормативних захтева и обавеза извештавања и преговарање са органима управе*. Ове вештине вишег нивоа се у Србији, уопштено посматрано, не доживљавају као приоритет док се не повећа обим јавних набавки и не либерализује режим микрофинансирања. Те вештине би се могле обезбедити уз помоћ међународних донаторских организација, иако опада обим средстава која оне обезбеђују.
- *Вештине развоја социјалних предузећа* (развојни радници): овај аспект развоја вештина је неопходан за изградњу одрживог и растућег сектора; то се тренутно дешава путем ванинституционалног учења у мрежама група за подршку социјалном предузетништву; са развојем сектора и његовим кретањем ка расту и одрживости, биће потребно посветити већу пажњу развоју ових вештина.

Пристап тржиштима

Тржишта јавних набавки су потенцијално међу најважнијима за подршку развоју социјалних предузећа. Међутим, мало је вероватно да ће се то догодити док посебан допринос који дају социјална предузећа не буде потпуније препознат и док се сама социјална предузећа боље не позиционирају и не постану одржива. Има много начина на које би ова ситуација „кокошке и јајета“ могла да се развија. Као што је већ поменуто, на општинском и другим нивоима треба развити одређене предуслове за успостављање стимулативнијег оквира за набавке од социјалних предузећа. Систем набавки за пројекте нуди могућности за краткорочно пружање услуга, али изазов је у томе да се обезбеди бољи пристап редовним тржиштима за пружање јавних услуга. Има неких примера који охрабрују, на пример „Храна на точковима у Београду“ и иницијативе за рециклажу. Међутим, најплодотворнија стратегија за будућност могла би да буде стратегије испитивања тржишних ниша за пружање јавних услуга од стране социјалних предузећа (јавне набавке). Поред тога, финансијска средства дијаспоре као приватни извори финансирања услуга социјалне заштите могла би да буду важан допунски извор финансирања. Слично томе, тржишта донација и легата су релативно неразвијена, али би могла да имају знатан потенцијал. Такође, могло би се професионалније приступити тржиштима друштвено одговорног пословања.

Развој социјалног предузетништва на другим тржиштима може да буде непосреднији, посебно за етички произведену робу и услуге и услуге заштите животне средине, а то су области у којима карактеристичне вредности и структуре социјалних предузећа представљају јасне предности.

Препоруке о изради јавне политике

Пристап који је овде усвојен је обазрив и има циљ успостављања сектора нових социјалних предузећа на чврстим темељима, уз постепену изградњу његове репутације као карактеристичне социјалне, али и предузетничке иновације. Стога, многе од препорука треба посматрати кроз призму постепене изградње одговарајућег оквира, упоредо са успостављањем сектора ових предузећа, при чему би средњорочни циљ био израда новог Закона о социјалном предузетништву.

У одељку о законодавству, могућности су детаљније испитане, али, да резимирамо: чини се да фондације имају извесног потенцијала, с тим што је потребно дати ближа упутства о томе шта представља дозвољену „делатност која је у вези са циљевима фондације“. Таква упутства се користе у државама попут Турске и Уједињеног Краљевства. У Турској, организација за јавно заговарање TUSEV, након консултација са одговарајућим секторима Министарства финансија и Министарства развоја дошла је до закључка да најбољи начин за стварање бољег правног окружења за социјална предузећа није доношење нових закона, већ регулисање постојећег оквира циркуларним дописима и саопштењима министарстава. С друге стране, у УК, Комисија за добротворна друштва преко интернета нуди низ докумената са упутствима, у којима су ближе објашњене смернице које спроводе званичници и дата корисна упутства о, понекад строгим, законским условима за социјалне предузетнике (http://www.charity-commission.gov.uk/Charity_requirements_guidance/Charity_essentials/default.aspx).

Култура социјалног предузетништва могла би се развијати подстицањем удружења на предузетништво мањег обима, а и задруге су, очигледно, релевантне посебно ако би се могле подржати и повезати у нову, препознатљиву мрежу, са добро регулисаним знаком социјалног

предузетништва. Можда има простора за коришћење модела оснивачких аката социјалних предузећа у облику друштва са ограниченом одговорношћу, иако на средњи рок постоји ризик да ће га опортунисти злоупотребљавати.

Анализа јавне политике и препоруке такође се ослањају на велико и разнолико међународно искуство, не као модел за спровођење, већ као основу за поређење, како би се критички оценио постојећи оквир јавне политике у односу на постојеће специфичности контекста Србије. Опције у изради јавне политике и препоруке о томе понуђене су као основа за расправу и дискусију са кључним актерима о даљем развоју социјалних предузећа и социјалног предузетништва у Србији.

Постоје нека основна начела развоја одговарајућих оквира за социјално предузетништво. Прво, важно је развијати равноправне услове учешћа на тржишту у односу на друге врсте организација на тржишту, посебно МСП. Друго, законски оквири треба да буду добро прилагођени карактеристичним потребама социјалних предузећа, која обједињују социјалне и економске циљеве, и важно је препознати да је у многим државама законодавство испратило вишегодишње иновације социјалних предузетника, који су постојеће законе прилагођавали својим потребама. Треће, треба да постоји институционални и политички оквир са добром подршком, који је добро усклађен са одговарајућим облицима организовања социјалних предузећа. Најзад, у изради тих политичких оквира, важно је да димензија опште/социјалне користи од социјалних предузећа буде не само призната на прави начин, већ и финансијски подржана, као што би био случај у контексту давања из државног буџета.

Препоруке о изради јавне политике следе исту тематску поделу као у претходном делу текста: предуслови, инфраструктура, управљање, финансије, вештине и приступ тржиштима. Узете заједно, оне чине Стратегију социјалног предузетништва, за коју је потребно установити нову функцију координације, која би преговарала са одговарајућим Владином и секторским телима и обезбеђивала подршку стратегији и њено спровођење; таква функција би морала да делује на међуминистарском нивоу и могла би се налазити у неком од постојећих тела, попут СИПРУ и КСЦД.

Препоруке за унапређење предуслова

Израдити Стратегију односа са јавношћу у области социјалног предузетништва, која би могла да обухвата:

- промовисање модела добре праксе;
- привлачење јавних и познатих личности да се ангажују у социјалном предузетништву, између осталог и путем друштвено одговорног пословања;
- конкурсе за избор најбољег социјалног предузећа и најбољег социјалног предузетника године;
- коришћење онлајн медија (електронски Билтен о социјалном предузетништву Групе 484: http://www.grupa484.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=406&lang=english један је од таквих примера);

- јачање умрежавања истраживача, креатора јавне политике и медија, тако да новинари наклоњени тој теми буду добро упућени;
- подизање профила социјалног предузетништва у програмима друштвено одговорног пословања;
- неколико секторских стратегија које би биле примери делотворних приступа социјалних предузећа решавању проблема неформалне економије, на пример у рециклажи, помоћи и нези у кући, бризи о деци, локалним пијацама.

Препоруке за унапређење инфраструктуре

Законски оквири

- Фондације:
 - испитати потенцијал фондације као модела за социјално предузетништво, посебно питање регистроване привредне делатности која је у вези са циљевима фондације;
 - ближе дефинисати како треба одредити привредну делатност која је у вези са циљевима фондације тако да буду испуњене законске обавезе, као и обим привредне делатности, с обзиром да то може да буде само споредна делатност;
 - испитати у којој мери се могу саставити упутства регистратора за јавне званичнике и социјалне предузетнике;
 - омогућити флексибилност у избору привредних делатности и можда везати питање повезаности односно неповезаности делатности са циљевима фондације за различите фискалне режиме.
- НВО/удружења:
 - ближе дефинисати дозвољену границу привредне делатности „мањег обима“, на пример путем упутства, да би се омогућила флексибилна и обимнија предузетничка активност;
 - подстицати их да се баве предузетничким активностима до те границе;
- размотрити могућност увођења ограничења располагања средствимаⁱⁱⁱ и за НВО/удружења и за фондације;
- користећи се прописима о привредним друштвима, развити моделе оснивачких и унутрашњих аката, али ограничити им приступ средствима из јавних извора;

- развити секторско тело које би увело и надzirало знак социјалног предузетништва који се обнавља годишње, уз контроле квалитета (делимично и да би се спречавало опортунистичко понашање друштава са ограниченом одговорношћу); то би најбоље радило независно пословно удружење засновано на чланству.
- Задруге:
 - залагати се за решавање питања друштвене/јавне својине и усвајање новог предлога Закона о задругама, као и укључивање чланова или посебног Закона о социјалним задругама;
 - размотрити могућност да се ти чланови/закони односе и на пружаоце радне интеграције и на пружаоце услуга социјалне заштите, да они функционишу као непрофитне организације и да буду дозвољене структуре са више актера;
 - залагати се за промену закона којом би се смањио број лица потребних за оснивање задруге (на исти број који важи за удружења – 3) да би се изједначили подстицаји за оснивање ова два упоредива облика организација заснованих на чланству, а у складу са новијим кретањима у законодавству: Италија – социјалне задруге/предузећа, Финска – задруге/социјална предузећа, Белгија – задруге/социјална предузећа, Шпанија, Француска, али не и Пољска и Португалија (најмање пет);
 - залагати се за промену закона којом би се омогућило оснивање секундарних задруга;
 - подржати развој мреже која би помагала новим задругама које се баве социјалним предузетништвом;
- као средњорочни циљ, изградити прописе о социјалним предузећима (чиме би се развила широка и инклузивна дефиниција те области);
- размотрити веће фискалне подстицајне мере за сваки од облика организовања као пут ка побољшавању шанси за одрживост).

Препоруке за унапређење институционалних капацитета (Влада, донаторска заједница)

Постепено преобликовати сваки од релевантних програма Владе, на следећи начин:

- изнети предлоге из овог документа пред одговарајуће локалне/државне власти и секторске актере ради утврђивања Стратегије социјалног предузетништва;
- установити нову функцију координације социјалног предузетништва, која би преговарала са одговарајућим одговорним телима и обезбеђивала подршку стратегији и њено спровођење; таква функција би морала да делује на међуминистарском нивоу и могла би се налазити у неком од постојећих тела, попут СИПРУ и КСЦД;

- израдiti Стратегију социјалних предузећа за радну интеграцију (са одговарајућим моделима и механизмима и заштићеним буџетом), која би била повезана са Националном службом за запошљавање и Програмом јавних радова, као и са другим релевантним програмима;
- градити капацитете НВО за активности социјалног предузетништва које се финансирају из прихода од игара на срећу;
- израдiti Стратегију социјалних предузећа за пружање услуга социјалне заштите са локалним самоуправама, уз увођење социјалне клаузуле или квоте за социјална предузећа у уговорима о јавним набавкама;
- развити кохерентан оквир и стратегију за интегрисање различитих мера подршке и потенцијалне подршке;
- координирати донаторску заједницу (међународне и приватне донаторе) у склопу Стратегије за подршку социјалном предузетништву и градити капацитете НВО за социјално предузетништво, путем координираних активности одговарајућих секторских радних група.

Препоруке за унапређење институционализације сектора нових социјалних предузећа

- за новоуспостављене мреже социјалног предузетништва, помоћи у развоју управљачких структура које новим социјалним предузећима дају истакнуто место;
- јачати везу између сектора нових и успостављених социјалних предузећа, на пример помоћу модела сличног привредним коморама.

Препоруке за унапређење развоја институција сектора успостављених социјалних предузећа

- развијати капацитете НВО, посебно средњих и великих, за остваривање прихода и ангажовање у пружању услуга социјалне заштите и јавним набавкама (као у британском програму *Futurebuilders*, описаном у даљем тексту);
- испитати у којој мери фондације могу да буду корисна привремена структура социјалних предузећа и подржати средње и велике фондације у развоју брендова и потенцијала за донације, посебно путем партнерстава са међународним добротворним организацијама;
- градити предузетничке капацитете у новим задругама, на пример преко развојних тела, као и у савезима (такође, промовисати примере добре праксе у управљању и др.);
- када је реч о предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом, решавати питање кашњења у плаћању и, истовремено, спровести анализу њиховог учинка у погледу делотворне радне интеграције особа са инвалидитетом.

Препоруке за унапређење инфраструктуре за подршку у пословању

- обезбедити да социјална предузећа имају потпун приступ програмима за подршку МСП на државном и локалном нивоу;
- развијати капацитете за „комбиновану“^{iv} подршку социјалним предузећима, на пример путем развоја мреже тренера за социјална предузећа;
- у потпуности користити доступне токове финансирања из ЕУ за пројекте развоја социјалних предузећа (укључујући обуку/образовање на различитим нивоима).

Препоруке за унапређење управљања

- осмислити пројекте као примере добре праксе партнерства између општина и социјалних предузећа, на пример уз финансијска средства ЕУ за развој примера добре праксе у коришћењу социјалне клаузуле за социјално предузетништво у пружању услуга социјалне заштите;
- размотрити могућност подршке развоју коалиције социјалне економије која би окупила НВО, фондације и задруге, прво на општинском нивоу путем развоја хоризонталних мрежа између ових стубова социјалне економије, уз финансирање из програма ЕУ;
- унапредити вертикалну и хоризонталну интеграцију јавне политике везане за социјално предузетништво путем информативних докумената и административних смерница;
- радити на изградњи капацитета, образовању и обуци одговарајућих административних званичника у области релевантних оквира јавне политике и комуникацији са њима о томе;
- постепено развијати систем заједничког управљања са општинским и регионалним телима, заједно са организацијама социјалне економије.

Препоруке за унапређење финансирања

Осмислити свеобухватан оквир финансијских институција и инструмената за подршку у различитим фазама развоја социјалних предузећа, укључујући следеће:

- повезати активности/подршку из Буџетског фонда и прихода од игара на срећу којима имају приступ НВО, социјална предузећа и предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом;
- увести мере за превазилажење конзервативног става банака, могуће путем система кредитних гаранција које обезбеђује Влада;

- подстицати доношење прописа којим би се успоставио свеобухватан оквир за микрофинансирање, тако да се не мора реализovati преко банака и да буде на одговарајући начин уређено у складу са међународним искуствима;
- развити свеобухватан оквир за подршку задовољењу финансијских потреба социјалних предузетника током оснивања, развоја и раста социјалних предузећа;
- осмислити систем бесповратне помоћи за студије изводљивости и израду бизнис планова, ниске закупнине у инкубаторима за првих 18 месеци развоја пословања, системе кредитних гаранција и специјализоване финансијске институције које би имале улогу извора предузетничког капитала за подршку расту социјалних предузећа;
- разmotрити програме за подршку социјалним предузетницима, на пример финансирање преко фондације (уз могуће новчано давање преко међународног донатора/партнерства у склопу друштвено одговорног пословања);
- разmotрити покретање иницијатива за развој заједнице (уз подршку преко фискалних мера);
- разmotрити политику преноса имовине од општина и других јавних тела да би се обезбедиле зграде за инкубаторе са ниским закупнинама.

Препоруке за унапређење вештина

- обезбедити да социјални предузетници имају потпун приступ програмима обуке и менторства за МСП;
- обезбедити да прописи и јавна политика везани за МСП обухватају и социјална предузећа;
- разmotрити израду специјализованих програма обуке посебно за потребе социјалних предузећа;
- разmotрити могућност избора победника, тј. именовања социјалних предузећа која брзо расту – „газела“;
- саставити споразуме о изградњи капацитета између јавних тела и средњих социјалних предузећа;
- испитати потенцијал за израду модела за ширење обима пословања, попут социјалних франшиза;
- испитати могућности пројектног финансирања за стицање вештина потребних за задовољавање нормативних захтева и обавеза извештавања, јавно заговарање и преговарање са органима управе, на пример, преко доступних програма ЕУ;

- испитати могућности пројектног финансирања за стицање вештина потребних радницима у развоју социјалног предузетништва, на пример преко доступних извора финансирања из ЕУ.

Препоруке за унапређење приступа тржиштима

- испитати потенцијал за коришћење Закона о јавним набавкама из 2008. године (нови нацрт Закона из 2012. године подржава ову могућност) као оквира за осмишљавање социјалних клаузула на тржиштима јавних набавки покретањем неких пилот-пројеката у најважнијим областима, као што су помоћ и нега у кући или брига о старијима (на пример, Храна на точковима);
- градити партнерства са међународним организацијама које раде на тржиштима етички произведене робе и услуга;
- градити капацитете великих НВО за добијање донација и легата;
- размотрити могућност пореских олакшица по основу донација;
- размотрити могућност система редовних донација путем одбијања од зараде;
- јачати везе између социјалних предузећа и институција друштвено одговорног пословања.

ⁱ Прописи Уједињеног Краљевства о „привредном друштву у интересу заједнице“ дају индикације о томе које се мере могу уградити у унутрашње акте друштва да би се ограничило опортунистичко понашање – на пример, ограничење располагања средствима, ограничење дивиденди и годишњи извештај о остваривању интереса заједнице (видети <http://www.bis.gov.uk/cicregulator> и <http://www.cicassociation.org.uk/about/what-is-a-cic>; међутим, привредно друштво може да измени своје акте, па би неки вид континуираног брендирања, попут знака (бренда) социјалног предузетништва могао да допринесе смањењу ризика од опортунистичког понашања <http://www.socialenterprisemark.org.uk/the-mark/get-the-mark/?gclid=CK21oInm4bECFRGBfAodmzUAQA>).

ⁱⁱ Он се реализује преко Националне службе за запошљавање да би се обезбедило запослење за угрожена лица путем јавних конкурса за обављање послова у социјалном, хуманитарном, културном и другим секторима, за одржавање и обнову јавне инфраструктуре и одржавање и заштиту животне средине и природе.

ⁱⁱⁱ Ограничење располагања средствима користи се у британским прописима о привредним друштвима у интересу заједнице, као и у многим европским законима о задругама. Ограничење располагања средствима забрањује расподелу добити члановима или акционарима, осим у одређеним ограниченим случајевима. Даље, сва средства се морају користити у интересу заједнице или, ако се продају, морају се продати по тржишној цени и приход од продаје се мора користити у интересу заједнице. Осим тога, у случају гашења привредног друштва у интересу

заједнице, његова средства се преносе другом телу које подлеже сличном ограничењу располагања средствима.

- ^{iv} „Комбинована“ подршка у пословању заснива се на ставу да подршка у пословању за МСП служи типичном предузећу и типичном предузетнику, као и на потреби да се препозна, прво, да угрожене групе имају специфичне потребе за подршком и, друго, да социјална предузећа имају карактеристична својства због којих су им потребни специјализовани савети – на тај начин, комбинована подршка обједињује општу, стандардну подршку са специјализованом (GHK et al., 2006).